ЕКОНОМІКА

УДК 330.101

Лелюк Ю.М.,
к.е.н, доцент кафедри фінансів
та економічної теорії Полтавської
державної аграрної академії

Тимченко І.Є.,
к.е.н, доцент кафедри фінансів,
економічної теорії та менеджменту
ХЕПУ

Вплив великих хвиль на сучасний розвиток вітчизняної економіки та на рівень ефективності економічної політики

Недостатня ефективність існуючої економічної політики зумовлена в першу чергу певною невідповідністю дій держави рівню розвитку продуктивних сил та характеру виробничих відносин в сучасній економіці. Динаміка розвитку ринкових відносин в економіці України вимагає значно більшого ступеня гнучкості та пристосування заходів державної економічної політики до реалій виробничих відносин. Теоретичне підґрунтя сучасної теорії розвитку вітчизняної економіки повинно спиратися на концепцію довгих хвиль в економіці. Адже ігнорування особливостей розвитку в період хвилі зниження чи хвилі підвищення може привести до неправильної інтерпретації зовнішніх факторів, чий вплив на загальну динаміку намічених перетворень в економічній та соціальній сферах може бути досить суттєвим.

Увага до теорії циклічних коливань Кондратьєва посилюється в періоди криз і трансформаційних змін в економіці. Хвилі Кондратьєва не можна зводити тільки до економічної сфери. Вони охоплюють практично всі сфери суспільного життя. Але в першу чергу йдеться про довгострокові коливання, технологічні цикли, оновлення основного капіталу та використання винаходів [4]. В той же час більшість економістів визнає, що розвиток технологічної бази в сучасних умовах повинен відбуватися через кластери [3]. Створення кластерів ви-

магає вирівнювання та синхронізації технологічних укладів, яке може призвести до зменшення економічних втрат.

М.Д. Кондратьєв дослідив 2,5 так звані "великі цикли" в економіці. Продовжуючи виявлений ним тренд, більшість економістів визнає, що сучасна економіка знаходиться на хвилі зниження п'ятого циклу. Цей період триватиме до 2020-х років. На загальному тлі хвилі зниження великого циклу звичайні економічні цикли характеризуються в'ялим піднесенням, глибоким кризовим падінням та затяжною депресією. Крім того, для хвиль зниження притаманні політичні та соціальні потрясіння у вигляді війн і революцій, а також затяжні аграрні кризи. Всі ці ознаки хвилі зниження притаманні сучасному розвитку вітчизняної економіки. Без їхнього урахування неможливо створення теоретично обґрунтованої концепції подальшого економічного розвитку. Для України в цьому контексті неабияке значення має аналіз особливостей аграрного розвитку. Сучасна аграрна криза, на наш погляд, має ознаки як проміжної, так і структурної кризи в межах великого циклу. Проміжні кризи не є особливим різновидом циклічних коливань, але вони "модифікують економічні процеси в періоди депресії, пожвавлення, підйому і циклічних криз" [1, с. 34]. Проміжні кризи знаходять свій прояв в процесі функціонування не тільки економіки в цілому, але й окремих галузей і навіть підприємств. Вихід з такої кризи шляхом простого "очікування", коли фаза кризи зміниться фазою піднесення – неможливий. Потрібні активні дії суб'єктів господарювання для подолання такої кризи. Структурні кризи, як і проміжні, теж можуть виникати на різних рівнях економіки. Хвиля зниження розпочинається як результат нагромадження диспропорцій між різними структурними елементами технологічного способу виробництва, тобто технологічними укладами. Сам початок хвилі зниження, з одного боку, вже свідчить про існування в економіці структурних криз, а з іншого боку – ініціюється цими кризами. Виникнення структурних криз пояснюється тим, що не кожна циклічна криза знімає всі суперечності; інколи для цього потрібно декілька циклів. Отже, структурні кризи виникають, "коли структура економічної системи вступає у суперечність із потребами її еволюції, і ця невідповідність не знищується механізмами коротко- та середньострокового циклів господарювання" [1, с. 35]. Вихід із структурної кризи означає, що відбулися необхідні зміни у технологічному способі виробництва, тобто створені всі матеріальні передумови для нового великого циклу. Вихід із аграрної кризи, напевно, теж

знаменуватиме перехід до хвилі підвищення. І, якщо змінити такі об'єктивні закономірності розвитку економіки неможливо, то можна хоча б рухатися у напрямку дії цих закономірностей, не гальмуючи їхнього прояву і не загострюючи і без того болісні процеси перетворень в сфері вітчизняного виробництва.

В економіці в цілому і в агропромисловому виробництві, зокрема, існують технологічні сукупності – своєрідні ланцюжки взаємопов'язаних виробництв. Ці ланцюжки повинні бути якісно однорідними. Якщо до складу технологічної сукупності включено виробництво, яке технологічно випереджає інші, які застосовуються в суміжних галузях, то виникає гостра необхідність реструктуризації останніх, і навпаки. Отже, економічно вигідно мати синхронізовані у своєму розвитку виробництва, які є технологічно спорідненими. Так, в системі агропромислового виробництва великі переробні заводи із найновішим обладнанням вимагають відповідно і індустріалізованого сільськогосподарського виробництва – великих ферм, птахофабрик тощо. В той же час для невеликих та середніх фермерських господарств більш зручними є, наприклад, невелика за потужністю олійниця чи крупорушка. Вітчизняне виробництво характеризується сформованими стійкими технологічними ланцюжками. Вони поєднують споріднені технологічні сукупності різних типів, створюючи технологічні уклади. Межа між різними технологічними укладами проходить не по контурах галузей (наприклад, слабо механізоване сільське господарство і досить високий рівень автоматизації в переробній промисловості), а навіть всередині підприємств та в окремому обладнанні, яке укомплектоване деталями, що створені на основі якісно різних технологій. Для сільськогосподарського виробництва, де використання найновішої техніки може тісно переплітатися із ручною працею і застосуванням "дідівських" знарядь праці – питання технологічної багатоукладності є особливо гострим. Тож технологічна структура економіки в цілому і агропромислового виробництва зокрема є багатоукладною. Розширене відтворення такої багатоукладності веде до економічних втрат та кризи технологічної структури. На наш погляд, в агропромисловому виробництві така криза технологічної структури набуває форми аграрної кризи. Аналогічну ситуацію можна спостерігати, наприклад, у вугледобувній промисловості тощо.

Разом з тим все більше економістів відзначає, що в сучасних умовах розвиток окремої галузі, технологічний прорив в певній сфері неможливий без аналогічних змін у споріднених областях [3,

с. 27]. Центром розвитку та економічного зростання стають не територіально-промислові комплекси, а кластери. Напевно, переважна більшість кластерів на території України включатиме в себе агропромислові формування. Подальше економічне зростання стає неможливим без розвитку агропромислового виробництва, його органічного включення до складу кластерів, розуміння ролі сільського господарства не як допоміжного чи другорядного по відношенню до інших, "структуротворчих", галузей, а як рівноправного серед інших напрямків суспільного виробництва. В структурі кластера взагалі не можна виділити «другорядні» підрозділи, оскільки загальний ефект визначається внеском кожного і існує взаємозалежність між усіма структурними складовими. Розуміння необхідності відмови від територіально-виробничих комплексів та перенесення акцентів на створення кластерів, як цього вимагає сучасний тренд розвитку продуктивних сил – ось на якій методологічній основі повинна базуватися вітчизняна економічна політика.

Пошук ефективних шляхів подальшого розвитку економіки повинен спиратися на вже існуючу теоретичну базу. Положення фізіократів, розвинені в працях Сергія Подолинського, не до кінця зрозумілі вітчизняною теоретичною наукою та не використані на практиці. Йдеться, зокрема, про невраховування важливого природного ресурсу, що входить до економічного обороту – землю як біологічний актив. Діяльність людини у сільському господарстві, її відношення до об’єктів праці не тотожні аналогічним процесам у промисловості. У сільському господарстві людина перетворює біологічні активи [2, с. 94]. Згідно з МСБО біологічними активами вважаються живі рослини та живі тварини, але не земля. Разом з тим рослина і тварина як біологічні істоти і засоби сільськогосподарського виробництва відчувають на собі вплив поведінки людини, дію біологічних законів тощо. Таке середовище є всепроникним і повинно розглядатися під економічним кутом зору. Але з цього не випливає, що впливом біологічного середовища можна знехтувати і визначати тільки фінансово-економічну доцільність як домінуючий критерій сільськогосподарського виробництва. Руйнування "балансу" між біологічним та економічним аспектами, визнання виключно головним критерієм прибутковості в сільському господарстві вже призвело до появи генетично-модифікованих продуктів, вплив яких в довгостроковій перспективі на здоров’я людини та на її генофонд як біологічного виду викликає досить серйозні занепокоєння.

Крім того, орієнтація тільки на економічну доцільність призводить до знищення різноманітності сортів та порід, залишаючи лише ті, що придатні до масового, «промислового» вирощування і знищуючи ті, які є пристосованими до конкретних кліматичних умов або мають унікальні властивості. Стає економічно невигідним вирощувати саме ті сорти і породи, які більше пристосовані до конкретних кліматичних умов або до специфіки організації праці, до культурно-історичних традицій даної території, етичних особливостей тощо. Найбільший прибуток починають приносити ті сорти та породи, вирощування яких вже поставлене на виробничу основу, для яких розроблені пестициди та гербіциди, під які пристосована сільськогосподарська техніка та обладнання переробних заводів тощо. Це скорочення різноманітності звужує можливості розвитку конкурентного ринку, вихід на який є вільним для будь-якого виробника; отже, скорочуються економічні засади існування демократичного суспільства. Адже ринкова економіка і демократичне суспільство передбачають конкуренцію і співіснування різних товаровиробників, різних особистостей тощо. Одноманітність – швидше ознака тоталітарного суспільства. Тому звуження різноманітності сортів рослин та порід тварин в сільськогосподарському виробництві вступає у протиріччя із самою філософією ринку та соціальними засадами демократичного суспільства. Монопольна влада у виробництві тягне за собою утворення фінансово-промислового угруповання, яке врешті-решт починає домагатися політичної влади. Таким чином, орієнтація на економічно ефективне виробництво, абсолютизація критеріїв прибутковості призводить, врешті-решт, до звуження економічних основ демократії в цілому. Яким би парадоксальним не здавався на перший погляд цей висновок, та він – лише логічне продовження тези про перехід конкуренції в монополію природним шляхом, через процес розвитку конкуренції. Економічна політика повинна враховувати ці аспекти і не сприяти підриву основ демократії.

Є ще один суттєвий аспект негативних наслідків процесу абсолютизації критерію прибутковості, зокрема, в сільськогосподарському виробництві. Із звуженням різноманітності порід тварин і сортів рослин скорочується генетичний фонд. Отже, навіть незначна зміна кліматичних умов (наприклад, внаслідок активізації економічної діяльності людини) може викликати втрату звичних нам джерел їжі рослинного і тваринного походження, а пристосуватися до кліматичних змін буде нікому – адже інші сорти та породи, більш життєздатні в нових умовах, вже просто будуть знищені як "еко-

номічно неефективні". Тож виникає реальна загроза існування людства як біологічного виду. Саме тому використання потенціалу землі як біологічного активу повинно бути досить ретельно вивчене економічною теорією і дуже обережно реалізоване на практиці. Не можна користуватись тільки критерієм прибутковості та виключно інтересами приватного власника. Потенціал землі як біологічного активу в сучасній вітчизняній економіці приваблює тих, хто не має наміру працювати на цій землі, але прагне переорієнтувати потужні рентні потоки на свою користь за рахунок придбання права економічного розпорядження землею. Отже, питання продажу землі, кредитування під заставу землі, здавання землі в оренду тощо, повинні розглядатися вітчизняною наукою з позицій не тільки економічних, але й загально цивілізаційних, біологічних, етичних тощо.

Концепція економічної політики повинна враховувати об'єктивні особливості кризових явищ, що зумовлені хвилею зниження великого циклу, в першу чергу – особливості затяжної аграрної кризи. Синхронізація технологічних укладів в структурних підрозділах може відбуватися в межах розвитку кластерів, в яких сільське господарство відіграватиме рівноправну, а не другорядну, "сировинну" роль. Зміна ролі сільськогосподарського виробництва повинна знайти відображення у визнанні специфічної ролі землі як біологічного активу та розробці методики її соціально-економічної оцінки. При цьому використання виключно критерію прибутковості стає недостатнім при загальноцивілізаційній оцінці ефективності перетворень як в економіці в цілому, так і в аграрній сфері.

Література

1. Бутник О.М. Структурні кризи як головна причина виникнення економічних циклів // Економіка та держава. – 2005. – № 4. – С. 34-37.

2. Гудзинський О.Д., Кірейцев Г.Г., Савчук В.К. Економічна теорія та реалізація її положень в механізмах розвитку АПК // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 80-95.

3. Троян О.І. Формування кластерів як шлях досягнення конкурентних переваг держави // Welcome. – 2003. – № 2. – С. 26-31.

4. Яковец Ю. Волны Кондратьева и цикличная динамика экономики и войн: теория и будущее // Экономические стратегии. – 2005. – № 3(57). – С. 6-11.